

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

Хорхе Луїс
БОРХЕС

■

АЛЕФ

Прозові твори

Переклад з іспанської

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2010

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ПІДЛОТИ

ПЕРЕДМОВА ДО ПЕРШОГО ВИДАННЯ

Експерименти з наративної прози, які складають цю книжку, були здійснені мною з 1933 по 1934 рік. Гадаю, вони стали наслідком мого перечитування Стівенсона та Честертона, а також вражень од перших фільмів Стернберга і, може, також від біографії такого собі Еварісто Каррієго. Тут має місце зловживання певними технічними прийомами: всілякими цифровими маніпуляціями, несподіваними розривами безперервності, зведенням усього життя людини до двох або трьох сцен. (Візуальні ефекти визначають характер новели «Чоловік із рожевого перехрестя».) Ці оповідання не є й не намагаються бути психологічними. Що ж до прикладів магії, про які розповідається наприкінці цього тому, то я не маю іншого права на них, крім права перекладача й читача. Іноді мені здається, що добрі читачі є ще загадковішими й незвичайнішими фантазерами, аніж добрі автори. Ніхто не переконає мене в тому, що твори, які Валері приписував своєму давньому попередникові Едмонові Тесту, значно поступаються фантазіям його дружини та його друзів.

Читання — це вид діяльності, що відбувається пізніше від написання; і це діяльність стриманіша, цивілізованіша й інтелектуальніша.

Х. Л. Б.

Буенос-Айрес, 27 травня 1935 р.

ПЕРЕДМОВА ДО ВИДАННЯ 1954 р.

Я сказав би, що бароко — це стиль, який свідомо вичерпує (або хоче вичерпати) свої можливості і який сусидить із карикатурою на себе. Даремно намагався Ендрю Ленг десь у вісімдесятих роках вісімнадцятого сторіччя пародіювати «Одіссею» Попа; цей твір уже був власною пародією, і пародист був не-

спроможний підсилити його напругу. Бароко є назвою одного з різновидів силогізму; вісімнадцяте сторіччя використало це слово для називання певних спотворень в архітектурі та живописі, притаманних сторіччю сімнадцятому; я сказав би, що бароковим є завершальний етап будь-якого мистецтва, коли воно виставляє напоказ і розтринькує свої засоби. Прихильність до бароко властива інтелектуалам, і Бернард Шоу проголосив, що всяка інтелектуальна праця має гумористичний характер. Цей гумор є мимовільним у творах Балтасара Грасіана; умисним або схваленим — у Джона Донна.

Уже надміру промовистий заголовок цих сторінок проголошує їхню барокову природу. Пом'якшити їх означало б їх зруйнувати; тому я цього разу волю віддати перевагу сентенції «щоб я написав, написав» (від Іоанна, 19, 22) і знову надрукувати ці оповідки через двадцять років такими, якими вони є. Це безвідповідальна гра боягуза, якому не стало духу написати власні оповідання і який почав розважати себе, фальсифікуючи та спотворюючи чужі історії. Від цих сумнівних експериментів автор потім перейшов до копіткого створення оповідки власного виробництва — «Чоловік із рожевого перехрестя», — яку він підписав ім'ям діда своїх дідів Франсиско Бустоса і яка мала несподіваний і дещо загадковий успіх.

У тексті цього оповідання, сюжет якого — життя передмістя, автор (як читач, безперечно, помітив) не гребував застосуванням слів, притаманних інтелектуальному середовищу: *нутрощі, навернення* тощо. Я зробив це тому, що мій ближній прагне витонченості або (цей аргумент виключає інший та, можливо, він єдиний слухний) тому, що мої ближні — індивіди, й вони не завжди говорять так, як говорить Мій Ближній, який є платонічною формою.

Дослідники Космосу навчають нас, що істотна характеристика всесвіту — порожнеча. Щонайменше вони мають цілковиту рацію в тому, що стосується тієї невеличкої частини всесвіту, якою є ця книжка. Ешафоти та пірати її населяють, а слово «підлота» грізно волає з назви на палітурці, проте під цими грізними атрибутами немає нічого. Вона — не більше як видимість, як поверхня образів; саме тому вона має шанси комусь сподобатися. Чоловік, який її написав, почував себе досить кепсько, проте йому було втішно й приємно її писати. Можливо, якийсь відблиск цієї втіхи досягне й читачів.

У розділі під назвою «І таке інше» я опублікував три нові оповідки.

Х. Л. Б.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ПІДЛОТИ

ЖОРСТОКИЙ ВИЗВОЛИТЕЛЬ ЛАЗАРУС МОРЕЛЬ

ДАЛЕКА ПРИЧИНА

1517 року отцеві Бартоломе де лас Касас стало дуже шкода індіанців, які виснажували себе тяжкою працею в пеклі антильських золотих копалень, і він запропонував імператорові Карлу П'ятому завезти до Америки негрів, щоб виснажували себе тяжкою працею в пеклі антильських золотих копалень негри. Цьому викривленому в такий дивний спосіб почуттю філантропа ми завдячуємо безліччю наслідків: блюзи Генді, успіх у Парижі уругвайського художника Педро Фігарі, чудова проза, в якій описано пригоди рабів-утікачів ще одного уругвайця Вісенте Россі, міфологічна велич Авраама Лінкольна, п'ятсот тисяч загиблих у Громадянській війні між Північчю та Півднем Сполучених Штатів, три мільярди триста мільйонів доларів, витрачених на пенсії ветеранам війни, статуя уявного Фалучо, включення дієслова «лінчувати» у тринадцяте видання Академічного словника, наповнений бурхливими подіями кінофільм «Алілуя», шалена багнетна атака Солера, яку він здійснив на чолі своїх «брунатних» і «чорних» в Серріто, жаркі принади темношкірих сеньйорит, негр, який убив Мартіна Ф'ерро, примітивна румба «Ель Манісеро», придушений і кинутий до в'язниці наполеоністський порив Тусен-Лувертюра, хрест і змія на Гаїті, кров кіз, чії голови були відтіті мачете

на ритуальних святкуваннях на Гаїті, хабанера як мати танго, танець кандомбе.

А крім того, злочинне й екзотичне життя жорстокого визволителя Лазаруса Мореля.

МІСЦЕВІСТЬ

Міссісіпі, Мати Вод, найдовша річка світу, була достойною сценою, на якій розгорнув свою діяльність цей незрівнянний мерзотник. (Альварес де Пінєда першим із європейців побачив цю річку, а її першим дослідником був капітан Ернандо де Сото, конкістадор давніх часів, який брав участь у завоюванні Перу й протягом багатьох місяців скрашував життя вкинутого до в'язниці інки Атауальпи, навчаючи його грати в шахи. Коли ж капітан де Сото помер, його поховали у водах цієї річки.)

Міссісіпі — широкогруда, нескінченно довга й смаглява сестра річок Парани, Уругваю, Амазонки та Оріноко. Її води мають колір шкіри мулата; понад чотириста мільйонів тонн намулу, який вони приносять, щороку забруднюють Мексиканську затоку. Така велика кількість стародавньої й почесної багнюки сприяла утворенню дельти, де велетенські болотні кипариси ростуть на рештках континенту, який безперервно розмивається, і де грузькі лабіринти, всіяні дохлою рибою та зарослі очеретом і рогозом, постійно розширюють кордони своєї смердючої імперії, де завжди панують мир і спокій. Північніше, на широтах штатів Арканзасу та Огайо, також простерлися широкі низовини. Там живе плем'я жовтолицих і виснажених людей, які завжди хворіють на пропасницю і з заздрісною жадібністю дивляться на каміння та залізо, бо в їхніх краях немає нічого, крім піску, дерева й каламутної води.

ЛЮДИ

На початку дев'ятнадцятого сторіччя (а саме цей час нас цікавить) безкраї плантації бавовни, що тяглися понад берегами Міссісіпі, оброблялися неграми, які тяжко трудилися від світанку до світанку. Вони спали в дерев'яних халупах, просто на долівці. Усі родинні стосунки, крім тих, які пов'язували матір з дитиною, були умовними і туманними. Імена в них були, але, як правило, вони обходилися без прізвищ. Читати вони не вміли, а розмовляли у співучому ритмі якимсь ніжним

фальцетом, розтягуючи англійські приголосні. Працювали, просуваючись уперед вервечкою і згинаючись під батогами наглядців. Іноді вони втікали, й тоді бородаті чоловіки мчали навздогін за ними на баских конях, пустивши по їхньому сліду швидких гончаків.

До каламутного осаду з тваринних надій і африканських страхів вони додали слова зі Святого Письма: їхньою вірою стала віра у Христа. З глибоким хвилюванням вони хором співали: «*Go down, Moses*»¹. Міссісіпі вони сприймали як чудовий образ каламутного Йордану.

Власниками цієї роботящої землі й не менш роботящих негрів були ледачі й жадібні пани з довгими патлами, що жили у великих будинках видовженої форми, які дивилися на річку, — з неодмінним псевдогрецьким портиком із білої сосни. Добрий раб коштував тисячу доларів і протягти довго не міг. Деякі з них були такими невдячними, що хворіли й помирили. Отже, треба було витискати з цих ненадійних інструментів прибутку якнайбільшу можливу вигоду. Тому їх і тримали на плантаціях від перших променів сонця до останніх, тому й прагнули зібрати зі своїх земель якнайбільший річний урожай бавовни, тютюну або цукру. Виснажена й засмикана безперервним обробітком земля швидко втрачала свою родючість, заростала бур'янами та очеретом. У напіврозвалених будівлях покинутих ферм, в убогих передмістях, у густих хащах очерету та на смердючих болотах жили *poor whites*, біла голота. Це були рибалки, бродячі мисливці, конокради та крадії худоби. Вони мали звичай виканючувати в негрів шматки краденої їжі й у своєму жалюгідному животінні втішали себе гордою думкою, що хай там як, а їхня кров чиста, без домішок. Саме до таких людей належав і Лазарус Морель.

НАШ ГЕРОЙ

Дагеротипи Мореля, що їх мають звичай публікувати американські журнали, навряд чи можна вважати справжніми. Ця відсутність справжніх зображень чоловіка, що залишив по собі таку пам'ять, навряд чи є випадковою. Ми маємо всі підстави припустити, що Морель уникав відтворювати свої відбитки на полірованій пластині, бо, по-перше, не хотів залишати непотрібних слідів, а по-друге, прагнув зберегти таємничість... Про-

¹ Зійди, Мойсею (*англ.*).

те нам відомо, що в молодості його обличчя було не вельми гарним, а надто близько посажені очі та тонкі губи аж ніяк не додавали йому привабливості. Проте згодом роки наділили його тією особливою величчю, яка притаманна посивілим мерзотникам та зухвалим злочинцям, чиї авантюрні подвиги залишилися безкарними. Він був справжнім аристократом Півдня, попри своє вбоге дитинство та заплямоване ганебними діяннями життя. Він був непогано обізнаний у Святому Письмі і проповідував з великою переконливістю. «Я бачив Лазаруса Мореля на кафедрі, — згадував власник одного грального закладу в Батон-Ружі, Луїзіана, — і слухав його напутливі слова, і бачив сльози на його очах. Я знав, що він перелюбник, викрадач негрів і вбивця перед лицем Господа, але й сам не міг утриматися від сліз».

Друге свідчення про ці святі поривання ми маємо від самого Мореля. «Я розгорнув навмання Біблію, натрапив на вірш зі святого Павла, який здався мені надзвичайно актуальним, і проповідував протягом години і двадцятьох хвилин. Не згаючи цей час і Креншо з іншими хлопцями, бо викрали всіх коней, які належали моїм слухачам. Ми продали їх у штаті Арканзас, крім одного баского буланого жеребця, якого я залишив для власного користування. Креншо він також сподобався, але я переконав його, що цей кінь йому не підходить».

МЕТОД

Красти коней в одному штаті й продавати їх в іншому було незначним відхиленням від головних акцій злочинної діяльності Мореля, але вже тут він почав застосовувати той метод, який забезпечив йому почесне місце у Всесвітній Історії Підлози. Цей метод можна вважати унікальним з огляду не лише на *sui generis*¹ обставини, які детермінували його застосування, а й на його особливу нищість, на зловживання людською надією й на розгортання подій, схоже на той болісний розвиток зневіри, який ми переживаємо у жаскому сні. Аль Капоне та Багс Морен з їхніми величезними капіталами та слухняними кулеметами діють у великому місті, але їхня злочинна діяльність має досить-таки банальний характер. Вони воюють за монополію, і то все... Щодо кількості голворізів, які йому підкорялися, то Морель зібрав військо в тисячу людей, і всі

¹ Своєрідні (*лат.*).

давали йому особисту присягу. Двісті з них утворювали Верховну Раду, яка видавала укази, що беззаперечно виконувалися вісьмомастами іншими. Найбільше ризикували своїм життям бандити найнижчого рангу. В разі заколоту їх судили або просто кидали в бурхливі води каламутної річки, спершу прив'язавши жертві до ніг надійний камінь. Часто це були мулати. Їхня злочинна місія полягала ось у чому.

Вони об'їздили — нерідко з дорогим перснем на пальці, щоб уселити до себе повагу, — безкраї плантації Півдня. Обирали якогось нещасного негра й пропонували йому свободу. Переконували його втекти від хазяїна, щоб вони могли продати його вдруге на якісь далекі плантації. Потім, мовляв, вони дадуть йому певний відсоток від грошей, виторгованих за його продаж, і допоможуть йому втекти знову, доставивши його до найближчого з вільних штатів. Гроші й воля, прикрашена приемним дзеленчанням срібних монет, — хіба ці бідолахи могли уявити собі щось ліпше? І чорношкірий невільник наважувався на свою першу втечу.

Природною дорогою для втечі була річка. Невеличкий човен, трюм пароплава, баркас, великий, як небо, пліт із будкою на краю або з натягнутими парусиновими наметами — хіба не однаково, на чому втікати, аби тільки ти відчував, що невтомні води великої річки несуть тебе все далі й далі... Негра продавали на іншу плантацію. Звідти він утікав удруге, ховаючись в очереті або у глибоких яругах. Тоді його жажливі доброчинці (яким він уже починав не довіряти) посилалися на якісь неперебачені витрати і казали, що змушені продати його востаннє. А потім вони віддадуть йому його частку за два продажі й відпустять на волю. Невільник дозволяв себе продати, працював якийсь час і наважувався на останню втечу, попри небезпеку потрапити в зуби гончаків і скуштувати нещадних батогів. Він повертався, весь закривавлений, спітнілий, розчавлений розпачем і нестерпним бажанням упасти й заснути.

ОСТАТОЧНА ВОЛЯ

Варто згадати про деякі юридичні обставини тих подій. Головорізи Мореля не продавали негра доти, доки його перший хазяїн публічно не оголошував про його втечу й не пропонував винагороду тому, хто його зловить. Після цього кожен міг його затримати, і в такий спосіб продати його означало тільки певне зловживання довірою, а не крадіжку. Звертатися ж

до цивільного правосуддя було просто не вигідно — витрати та збитки ніколи не окупалися.

Ці обставини, здавалося, могли б заспокоїти крадіїв, але все було значно складніше. Негр міг заговорити, почуття вдячності або глибокого розчарування цілком могли спонукати його до цього. Кілька глеків житнього віскі, вихиленого в одному з борделів Ель Каїро, у штаті Іллінойс, куди сучий син, народжений рабом, піде марнотратити грубі гроші, які вони мають виплатити йому невідомо за що, — і їхню таємницю буде розголошено. А саме в ті роки на Півночі творила заколот партія аболіціоністів, згряя небезпечних безумців, які заперечували власність, проповідували визволення негрів і закликали їх утікати від своїх господарів. Морель ні в якому разі не міг припустити, щоб його ототожнили з цими анархістами. Він був не янкі, він був білим чоловіком з Півдня, сином та онуком білих людей, і сподівався, що коли відійде від справ, то стане аристократом і матиме свої власні неозорі плантації, засіяні бавовною, де надриватимуться його власні чорні раби. Маючи такий досвід, він не мав наміру наражати себе на непотрібну небезпеку.

Утікач чекав і не міг дочекатися волі. Й тоді похмурі мулати Лазаруса Мореля передавали один одному наказ, іноді лише моргнувши оком чи зробивши якийсь інший непомітний знак, і визволяли бідолаху від зору, від слуху, від дотику, від денного світла, від ганьби й безчестя, від часу, від його добродійців, від милосердя, від повітря, від собак, від світу, від надії, від поту й від себе самого. Куля в голову, удар ножом у живіт або чимось важким по голові, і про це ставало відомо лише черепам та рибам у каламутних водах Міссісіпі.

КАТАСТРОФА

Справа, якій служили вірні люди, не могла не процвітати. Десь на початок 1834 року Морель «визволив» уже близько сімдесяти негрів і ще чимало готувалися повторити долю своїх щасливих попередників. Зона операцій ставала дедалі більшою, і виникла необхідність прийняти до банди нових людей. Серед тих, котрі виголосили присягу, був один хлопець, Вірджил Стюарт з Арканзасу, який дуже швидко відзначився своєю особливою жорстокістю. Цей хлопець був небожем одного плантатора, який утратив чимало рабів. У серпні 1834 року він порушив свою присягу й виказав Мореля та його поплічників.

Зміст

Хорхе Луїс Борхес: доглядач Вавилонської бібліотеки. *В. Г. Наріжна* 3

ПРОЗОВІ ТВОРИ

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ПІДЛОТИ

Переклад В. Й. Шовкуна

Передмова до першого видання	17
Передмова до видання 1954 р.	17
Жорстокий визволитель Лазарус Морель	19
Неймовірний брехун Том Кастро	26
Вдова Чінга, піратка	32
Великий майстер злочинних справ Істмен, на прізвисько Чернець	37
Некорисливий убивця Білл Гаріген	42
Негречний церемоніймейстер Котсуке-но-Суке	46
Хакім із Мерва, фарбувальник у масці	51
ЧОЛОВІК ІЗ РОЖЕВОГО ПЕРЕХРЕСТЯ	57
І ТАКЕ ІНШЕ	65
Теолог і смерть	65
Кімната зі статуями	66
РОЗПОВІДЬ ПРО ДВОХ ЛЮДЕЙ, ЯКИМ НАСНИВСЯ СОН	69
Зневажений чаклун	70
Дзеркало, окреслене чорнилом	73
Двійник Магомета	75

ІСТОРІЯ ВІЧНОСТІ

Переклад В. Й. Шовкуна

Передмова	77
Історія вічності	79
Кенінги	97
Метафора	110
Учення про цикли	114
Циклічний час	122
Перекладачі «Тисячі й однієї ночі»	126
Ще два есеї	146
Наближення до Альмотасима	146
Мистецтво образи	152

ВИГАДАНІ ІСТОРІЇ

Переклад В. Й. Шовкуна

САД З РОЗГАЛУЖЕНИМИ СТЕЖКАМИ	159
Передмова	159
Тлен, Укбар, Орбіс Терціус	160

П'єр Менар, автор «Дон Кіхота»	176
У колі руїн	185
Лотерея у Вавилоні	190
Про творчу спадщину Герберта Квейна	196
Вавилонська бібліотека	201
Сад з розгалуженими стежками	208
ВИГАДАНІ ФАНТАЗІЇ	219
Передмова	219
Фунес — людина з феноменальною пам'яттю	220
Форма шаблі	227
Тема зрадника і героя	232
Смерть і компас	235
Таємне чудо	246
Три версії Юдиної зради	252
Кінець	257
Секта Фенікса	260
Південь	263

АЛЕФ

Переклад В. Й. Шовкуна

Невмирущий	270
Мрець	285
Теологи	289
Історія воїна й полонянки	297
Біографія Тадео Ісидоро Круса	301
Емма Цунц	304
Дім Астеріона	310
Друга смерть	312
Deutsches Requiem	318
Пошуки Аверроеса	324
Загір	331
Письмена Бога	339
Абенхакан ель Богарі, який загинув у своєму лабіринті	344
Два царі й два лабіринти	352
Чекання	352
Людина на порозі	356
Алеф	361
Епілог	374

НОВІ РОЗСЛІДУВАННЯ

Переклад С. Ю. Борщевського

Мур і книги	376
Сфера Паскаля	378
Квітка Колріджа	381
Сон Колріджа	384
Час і Дж. В. Данн	388
Сотворіння світу і Ф. Г. Госс	391
Наш бідолашний індивідуалізм	395
Кеведо	397
Прихована магія «Дон Кіхота».	403

Натанієл Готорн	406
Валері як символ	422
Загадка Едварда Фіцджералда	424
Про Оскара Вайлда	427
Про Честертона	429
Ранній Велс	432
«Біатанатос»	435
Паскаль	438
Аналітична мова Джона Вілкінса	441
Кафка і його попередники	445
Про культ книг	447
Соловей Кітса	451
Дзеркало загадок	454
Дві книги	458
Коментар до 23 серпня 1944 року	462
Про «Ватек» Вільяма Бекфорда	463
Про книгу «The Purple Land»	467
Від Хгось до Ніхто	470
Версії однієї легенди	473
Від алегорій до романів	477
Заувага про (до) Бернарда Шоу	480
Відлуння одного імені	483
Сором'язливість історії	487
Нове спростування часу	490
Про класиків	505

ТВОРЕЦЬ

Переклад С. Ю. Борщевського

Леопольдо Лугонесу	508
Творець	509
Dreamtigers	510
Діалог про діалог	511
Ніггі	511
Запнуті дзеркала	512
Argumentum ornitologicum	513
Бранець	513
Подоба	514
Делія Елена Сан-Марко	515
Діалог мерців	516
Сюжет	518
Завдання	518
Жовта троянда	519
Свідок	520
Мартін Ф'єрро	520
Перевтілення	521
Притча про Сервантеса та Дон Кіхота	522
Paradiso, XXXI, 108	522
Притча про палац	523
Everything and nothing	524
Ragnarök	526
Inferno, I, 32	527
Борхес і я	528

Примітки. С. Ю. Борщевський	531
---------------------------------------	-----